

Selçuk Üniversitesi

**İLÂHİYÂT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

2000

X. Sayı

Hakemli Dergi

S.Ü. İLAHİYAT FAK. KÜTÜPHANESİ

Konya 2000

FAKÜLTE YAYIN KURULU

Başkan

Prof Dr. Mehmet AYDIN

Sekreteryâ

Yrd. Doç. Dr. Galip ATASAĞUN

Yayına Hazırlayanlar

Muhittin OKUMUŞLAR

Muhammet TASA

ISSN 1300-5057

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

ofset hazırlık-baskı-cilt

SEBAT OFSET MATBAACILIK

Tel: 0.332.3420153 - 3420154

www.sebat.com sebat@sebat.com

TÜRK TOPLUMUNUN DEĞİŞİM SÜRECİNDE KAMUSAL ALAN ve KADIN

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AKGÜL*

Türk toplumunun tarihsel süreç içerisinde oluşmuş ve günümüze kadar çok yoğun tartışma ve çatışmalara sebep olan problemlerinin temelinde dünyanın son birkaç yüzyılda yaşadığı serüvenin iyi okunup-anlaşılamaması yatmaktadır. Bütün dünyayı olduğu gibi, bizim toplumumuzu da etkileyen bu süreç nasıl bir okumaya tabi tutulmalıdır?

19. yüzyıla kadar devam eden farklı toplumların kendi varoluşlarını anlamlandırma, ifade etme ve sürdürme biçimleri, Batı'nın çok yönlü meydan okumalarıyla, önce sarsılmış, sonra doğruluğundan şüpheye düşülmüş ve sonunda Batı fenomenine mağlup olunmuştur. Daha genel bir ifade ile sosyolojik olarak tasnif edilen "geleneksel" toplumsal yapılar "modern" toplumsal yapının dinamiklerine bağlı olarak dönüş(türül)meye başlamış ve her olgu ile bir süreç bağlanmıştır. Yaşanan dönüşüm sürecinde "geleneksel" olan ile "modern" olan, 19. yüzyılın hâkim paradigması (pozitivizm) tarafından evrimci-gelişmeci bir tarihsel süreç ve çizgiye oturtularak tanımlanmıştır. Bu tanımlamaya göre ilk önce insanlık, batılı örneğe göre "aşağı (ilkel) yaşam biçimi" ve "yukarı (ileri) yaşam biçimi" kategorisi içine oturtulmuş, böylece yaşanan süreç biricik ve tekil bir fenomene bağlı olarak tanımlanmıştır. İkinci olarak ise, "değişim" kavramına evrim ve zorunluluk gibi olağan dışı bir anlam yüklenerek geleneksel yaşam biçimi ve ilişki sistemleri, modern yaşam biçimi ve ilişki sistemlerine evrilmek zorunda olduğuna dair kesin bir "inanç" yerleştirilmiştir.⁽¹⁾ Biz buna genel olarak Thomas Kuhn'un ifadesiyle bir "paradigma değişimi" diyoruz.⁽²⁾ Yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinde Osmanlı-Türk örneği (İslâm) acaba nereye oturmaktadır? Osmanlı Devleti ilk olarak topyekûn "batı fenomeni"ni askeri alandaki yenilgisiyle tanımaya başlarken,⁽³⁾ Batı ise, önce askeri üstünlüğü

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

(1) Bkz. Ömer Demir, Bilgi Felsefesi, Vadi Yay., Ank., 1997.s.23 vd.

(2) Bkz. Thomas Kuhn, Bilimsel Devrimlerin Yapısı, Alan Yay., 1995

ele geçirerek dış güvenliğini sağlamış,⁽⁴⁾ sonra da ticari ve iktisadi dönüşüm ile⁽⁵⁾ Fransız ihtilali ve sanayi devrimini gerçekleştirmiştir. Batı'da yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinin altında ise bir "dünya görüşü/paradigma değişimi" söz konusudur. Batı'ya üstünlük sağlayan paradigma değişimi ise Rönesans, Reform ve Aydınlanma gibi topyekûn yaşanan süreçlerle ilgilidir.⁽⁶⁾ Öyle ki, Batı'nın yaşadığı düşünsel ve toplumsal süreç, dini, ahlâki, sosyal, ekonomik ve toplumsal alanda kendini üreterek içiçe devam etmiştir.

Batı dünya görüşünü üreten büyük boy düşünce serüveni, bilimsel alandaki gelişmeler; "newtonyen mekanizm", "biyolojik evrim" ve genel olarak Aydınlanma düşüncesinin "insanın yeniden keşfi" ile yeni bir boyut kazanmış, din karşıtı veya din-dışı özerk bir insan, dünya ve toplum anlayışı ve çözümlemesi üretilmiştir.⁽⁷⁾ Öyle ki Batıda ilim ve teknolojideki göz kamaştırıcı gelişmeler, ilerlemeler insanlık tarihinin biyolojik ve sosyal bütünü hakkında "terakki/ilerlemeci" doktrinlerin ortaya atılmasıyla bir arada yürümüştür. Bu gelişmede en önemli merhalelerden biri Darwin'in "biyolojik tekamül teorisi" diğeri K. Marx'ın "kapitalist gelişme teorisi" olmuştur⁽⁸⁾.

Batıdaki mevcut oluşumların en önemli yanı düşünsel ve bilimsel dönüşüm sürecidir. Çünkü Aydınlanma düşüncesi, geleneksel (dinî) düşünce organizasyonlarının temellendiği dini eksenden uzaklaşmayı insan aklını öne çıkaran modern anlayışı ve yönelişi temsil eder. Bu düşünce tarzı, hayatın biçimini; toplumsal örgütlenme, ilişki sistemi ve en önemlisi insanın varlığı kavrayış biçimini dönüştürerek değiştirmiştir. Sonuç olarak Aydınlanma geleneği, Tanrı merkezli evren anlayışının yerine, insanı ve aklını merkeze alan ve evrenin odağına "efendi" olarak insanın kendini oturtan bir bilim ve felsefe anlayışı ortaya çıkarmıştır. Son tahlilde varlığı ve varoluşu anlamlandırma yolunda geleneksel toplumda izah şeması olarak kullanılan dinin yerine, "bilim" oturmuştur. Başka bir ifade ile, dini yorum ve çözümlemelerden beslenen varlığın geleneksel izah şeması dönüştürülerek yarı-dini bir nitelik kazanan

(3) Alan Palmer, Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Tarihi, Yeni yüzyıl yay., İst, 1995. Ss.80 vd.

(4) Antony Giddens, *Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım*, İhtar Yay., Erz., 1993, ss. 140-143.

(5) Gen. Bil. İçin Bkz; Hans Frayer, *Endüstri Toplumu*, İ.Ü. Ed. Fak., İst., 1954.

(6) Gen. Bil. İçin Bkz; Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Felsefesi*, Ağaç Yay., İst., 1993, ss. 11-23.

(7) Gen. Bil. İçin Bkz; Ahmet Demirhan, *Modernlik*, Ağaç Yay., İst., 1992, ss. 11-37.

(8) Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1983, s. 72.

pozitivizm ve insan aklını merkeze alan bilimcilik anlayışı dinlerin yerine geçmiştir.⁽⁹⁾

TÜRK MODERNLEŞMESİ:

TARİHİN HIZLANDIRILMASI ve YANILSAMA

Batı dünyasında bütün bu gelişmeler bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bir ölçüde doğal bir çizgi olarak ortaya çıkarken, Osmanlı-Türk toplumunun elitleri tarihsel mefahirin (övünç) etkisiyle, ilk önce, Batı gerçekliğini reddetmiştir. Ancak güç istenci yani "*Avrupa gibi güçlü olmak*" hedefi zamanla Avrupa'yı "*karşı olunan*" değil, sevilen ve arzulanan bir tahayyüle dönüştürmüştür. Çünkü Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sıkıntılar doğal olarak idareci elitleri böyle bir noktaya psikolojik olarak, savunmuştur. Diğer bir ifade ile pratik endişeler toplumsal hafızayı sarsmıştır. (Özellikle Balkan Harbi bu noktada çok önemlidir). Dolayısıyla batı gibi güçlü olmak için çok acil girişimlerde bulunulması ihtiyacı, sosyal ve tarihsel gerçekliği algılama ve anlamada zihinsel-ideolojik karmaşaya sebep olmuştur. Bu yönüyle Batı fenomeninin ideolojik bir hal alması, dünden bugüne, sağlıklı çözümlerin üretimini engellemiştir. Eğer Batı gerçeği, metodik, epistemik ve analitik olarak ele alınsa-tabii ki ne zaman, ne de düşünme imkânı vardır-sonuç itibarıyla modernleşme tarihimiz bir sistematığa oturtulmuş olacaktı. Ancak pratik endişeler, modernleşmenin doğal seyrinde gelişmesini engellemiş, yaşanan süreç, kurgulanarak ve iktidar talebini, güç istencini destekleyecek ideolojik bir söyleme dönüşmüştür. Çünkü Tanzimat sonrası modernleşme girişimleri, bir anlamda doğal bir gelişimi ifade ederken, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi aydın ve elitlerince bu dönem "eksik ve güdük" görülmüş,⁽¹⁰⁾ Türk tarihi böylece hızlandırılmaya çalışılmıştır. Netice itibarıyla, kültürel ve sosyal değişme, "kültür ve medeniyet", "kültür ve teknoloji", "din ve bilim" bağlamında tartışılarak sağlıklı yaklaşımlarla analiz edilmesi gerekirken Avrupa medeniyeti, "çağdaş medeniyete", onun tarihsel seyri, oluşum süreci de yine tarih hızlandırılarak laisizme ve pozitivizme indirgenmiştir.⁽¹¹⁾

(9) Bkz. Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslâm Dünyasının Değişim Süreci ve Din Anlayışında Yaşanan Kırılma", Makalat, Konya, 1999/1, ss.59-69

(10) Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İst., 1986, s. 41.

(11) Pozitivizmin ana Çerçevesi ve Osmanlı Türk aydınlarına cazip gelmesinin nedenleri için bkz. Mehmet Akgül, a.g.m.

TÜRK MODERNLEŞMESİ: KAMUSAL ALAN ve KADININ İDEOLOJİK ve STRATEJİK KONUMU

Bizim tarihimizde her idari düzenlemenin geri planında bir sosyolojik gerçek yatmaktadır. Tarihsel olayları ve olguları sosyolojik olarak değerlendirmeyiz, yani tarihe zaman boyutu katmaz isek her olguyu yanlış ve basmakalıp yöntemlerle, zihnimize çözümlediğimizi zannederiz, fakat pratikte hiç bir şey çözümlenmediği gibi daha da karmaşık hale gelir. Devletimizin ve övündüğümüz tarihi değerlerimizle yoğrulan imparatorluğumuzun her bir parçası ellerimizin arasından kayıp giderken, kaybolan her bir parça ile eski tahayyülü besleyen değerlere olan güven ve iman da gittikçe sarsılmaktadır. Nizip'te İbrahim Paşa'ya yenilmemiz, Kırım Harbi ve Kırım'ın kaybı, 93 Harbi ve kendimize olan güvenin tamamen sarsıldığı Balkan faciası tarihimizde çok önemlidir. İşte yukarıdaki tarihsel ve ideolojik süreç bu dönemlerde şekillenmiştir. Ayrıca bu dönemlerde Batının çok yönlü baskıları özellikle oryantalistik genellemeler (bilimsel ve felsefi olarak)⁽¹²⁾ siyasal ve ekonomik baskılar aydınlarımızı ve idarecilerimizi radikal çözümler üretmeye sevk etmiştir.

Bilindiği gibi geleneksel toplum yapımız imparatorluk ve meşruiyet kaynağımız dindir. Mağlup olduğumuz dünya yepyeni bir yapı ve meşruiyet kaynağına dayanmaktadır. O halde yapılacak şey batılı örneğe göre ilk önce toplumsal yapıyı; sonra da meşruiyet kaynağını ya reforme etmek ya da ortadan kaldırmaktır. Ancak yıllar yılı çeşitli girişimlerle değiştirilmeye çalışılan toplumsal yapı batılı ve çağdaş bir yapı kazanmayınca, tersinden bir uygulamayla, yeni dönemde yapılacak şey geleneksel yapının can alıcı noktası olan ve çatışmanın odağına yerleşen din ve din ile anlamlanmış yapı ve meşruiyet kaynağını dönüştürmektir.

(12) Batının hegemonik arzusunun en belirgin özelliklerinde biri Oryantalizmdir. Batılı indirgemeci anlayış, her alanda olduğu gibi, İslâm'ı din, kültür ve medeniyet olarak çeşitli ilimler (teoloji, tarih, filoloji ve sosyoloji gibi) aracılığıyla değerlendirerek belirli bir çerçeve içine oturtmaktadır. Bu çerçevenin genel adı oryantalizm olarak adlandırılabilir. Oryantalizmin ürettiği kavramsal çerçeve birkaç önermeye dayanır. Birincisi, "Statik tarih, İslamlaştırılmış toplumların yapısı ile Batılı Hristiyan kültürünün dinamik ve evrimsel özelliği arasında çelişen bir karşıtlık kurmaktır". İkincisi, "İslâmın statikliğini yani, özel mülkiyetin olmayışını genel bir köleliğin varlığını ve despot yöneticilerin bulunmasını içerir". Üçüncüsü, "İslâm inancı, toplumsal düzeni değiştirmek ya da yönetici sınıfın siyasi despotizmine karşı koymak için hiçbir gücü doğurmamıştır. Üstelik, Hristiyanlığın tersine, İslâm, adaletsiz yönetime karşı koyma hakkını yeterli bir hukuki doktrin olarak geliştirememiştir". Bkz: Mümtazer Türköne, *İslâmcılığın Doğuşu*, İletişim Yay., Yay., İst., 1993, s. 49; Brayn S. Turner; *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm*, İnsan Yay., İst. 1991, s. 16 vd.

Değişim ve dönüşüm projesi böyle toptancı bir hal alınca, artık serbest ve normal değişim sürecinin sağlıklı bir toplum üretmek için gerektirdiği doğal süreç ve bu süreci besleyen yapısal özellikler yerine, (ekonomik ve sosyal kalkınma gibi, yapısal özelliklerle doğrudan hiç alanı olmayan) ideolojik araçlar ve simgeseller yapısal özelliklerin yerine geçer. Böylece değişimin ve dönüşümün hızla gerçekleşeceği zannedilir. Ancak bu bir yanılsamadır.

İşte kadının konumu, statüsü ve kıyafeti bağlamında geçmişten günümüze yaşanan tartışma ve çatışma alanları bahsedilen ideolojik yanılsamadan kaynaklanmaktadır.

Peki Osmanlı-Türk toplumu bu noktaya nasıl sürüklendi?

Kadın meselesi etrafında yoğunlaşan tartışmaların arka planı nedir?

Bilindiği üzere geleneksel toplumsal yapının, yani Osmanlı Devlet yapısının, temel özelliği dikey ve hiyerarşik bir yapıya sahip olmasıdır. Modern toplumsal yapılar ise yatay ve türdeş (farklılıkları en aza indirgeyen, hattâ yok eden) bir toplumsal yapı istemektedir.⁽¹³⁾ Geleneksel yapıyı ve ilişki sistemini yapısal açıdan besleyen ana unsurlardan biri, sosyal statü açısından kadının erkeğin gerisinde oluşu ve mevcut pozisyonu etrafında oluşmuş algı ve değer kalıplarıdır. İşte modernleşmeci elitlerin ideolojik olarak kilitlendiği ve değiştirilmesini, dönüştürülmesini düşündüğü can alıcı, stratejik nokta burasıdır. Çünkü idareci elitlere göre, batı toplumları kadını belli bir noktaya getirmiş ve başarısını kadının yeni durumundan hareketle sağlamıştır. Batılı siyasal, bilimsel ve felsefi yaklaşımlar da bunu bir tekamül aşaması olarak tescil etmiştir.

Osmanlı toplumunun durumu batılı toplumsal yapılara denk düşen süreçlere uygun değildir. Şimdiye kadar yapılan girişimler de, savunulan projeler de çare üretmemektedir; nitekim yukarıda bahsedilen kadın meselelerinden önce idareciler ideolojik olarak Meşrutiyet'e kilitlenmişlerdir. Ancak, Meşrutiyeti bir kurtarıcı gibi gören ve ilanıyla her şeyin hallolacağını uman aydınlarımızın içine düştüğü durum şudur:

"Onlara dedik ki, bizi idaresizlikle⁽¹⁴⁾ suçladınız, itham ediyorsunuz, fakat biz sizin medeniyetinizin tefevvuk ettiğini itiraf ettik, alıyoruz. Böyle kemal-i hüsn-i niyetle biz ahrar-ı İslâm ve ahrar-ı Osmaniye bunları meşrika geçirdik. şimdi ne diyorlar "hayır siz müslüman oldukça adam olacağınız yok, çünkü din-i İslâm medeniyet-i insaniyyeye muvafık değildir." Biz de

(13) Ömer Say, Milli Devlet Kültürü, Kaknüs Yay., İst, 1998. Ss.73-105

(14) Gen. Bilgi İçin bkz. Aliferi, *İstibdat*, (terc: Abdullah Cevdet), 1905, Mısır/Cenevre.

diyoruz ki, "Sizin dediğiniz meşrutiyet, adalet değil mi? İşte Kur'an-ı Celil bu Şeriat-ı Garra meşrutiyetin, adaletin, insafın, uhuvvetin ruhudur"⁽¹⁵⁾. Ancak meşrutiyeti ilan etmek devleti çökmekten kurtaramamaktadır. Batılı değişim sürecinin bir sonucu olan meşruti yönetim biçiminin meşruiyeti geleneksel değerlerle sağlanmaya çalışılır, fakat bu arayış da çaresizlik üretince, aydınlar Batılı yapı ve geleneksel meşruiyet çizgisini ve arayışını bırakarak yeni bir denemeye girerler: Önce "batılı meşruiyet", sonra "yapısal değişim".

"Halka diyeceğiz ki, altı yüz seneden beri softaları, şeyhleri, dervişleri dinlediniz, kazancınız hüsrandan ibaret kaldı. Bunu defaatla ve bilfiil tecrübe ettiniz. Şimdi biraz da softaların ve şeyhlerin dinsiz dedikleri, hakikat-i Kur'aniyye dindarlarını, ilim ve fünunu ve efkar-ı ahrarane taraftarlarını dinleyiniz. Gene halka bağıra bağıra anlatacağız ki değil Asya'ya çekilmek kutuplara firar etsek de Avrupalılar gibi düşünmedikten ve Avrupalılar gibi çalışmadıktan sonra orada dahi yakamızı bırakmazlar, mevcudiyet-i mukaddese-i diniyye ve milliyemizi muhafaza ettirmezler. Bugün Avrupa'dan tard ettiler yarın dünya yüzünden kaldıracaklardır, Ya eyyühe'l müslimin; artık yeter."⁽¹⁶⁾

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere artık meşruiyet kaynağı değişmiş ve kible tayin edilmiştir. Zira bizim mağlubiyetimiz dünyevi alanda olduğuna, yeni dünya ve güç batıda olduğuna göre başka bir tercih kalmamaktadır.

"Yeryüzünde kelimenin bütün manasıyla tek bir medeniyet vardır; o da beynelmilel dünya medeniyetidir"⁽¹⁷⁾

O halde yapılacak olan şey apaçık ortaya çıkmaktadır: Batının ulaştığı seviyeye bir an önce ulaşmak. Bunun yolu da, bilimin rehberliğinde, eğitim ve öğretime ağırlık vererek geleneksel dikey-hiyerarşik yapıyı yatay - türdeş hale dönüştürmektir. Böylece batılı anlamda bir kamusal alan ve bu alanı dolduracak türdeş, farklılıkları ortadan kaldırılmış; erkek ve kadının eşit olduğu, yanyana getirildiği özgür vatandaşlardan oluşan bir "halk" ortaya çıkarılmış olacaktır. Zaten tarihin ve toplumun geldiği safha da bunu âmirdir.

"Nice akvam siyaseten, nice inkilabâta ma'ruz kaldıkları halde mevcudiyetlerini muhafaza ve müdafaaya kudret bulmuşlardır. Nicesi de,

(15) Ağaoğlu Ahmet, Konferans, Sırat-ı Müstakim, 10 Teşrin-i evvel 1326 C.: 5, Sayı: 112, ss. 136-137.

(16) Kılıçzade Hakkı, "Haftanâme", İctihad 14 Mart 1329, Sayı: 58, s. 12.

(17) Masarüş, "Halkçılık ve Garpcılık (konferans) Türk Yurdu, Mart 1928, Sayı: 197, (ss. 14-25), s. 15.

bu kudretten mahrum oldukları için perişan olup gitmişlerdir. Mevcudiyet-i milliyenin kudreti için kaybedilecek ne bir fırsat ne bir an farz edilemez! O kudreti başka bir katre ile tezyit edecek vasıtalar ihmal olunamaz hele müşkil zamanlarda hiç ihmal olunamaz. Bunun zamanı mı? Sırası mı? İtirazının bir hedefi de kadınlar ve kadınlık meselesidir. şimdiye kadar şark da son asırlarda kadınların mahkum-ı esaret bırakılmasından kadınların mevk-i ictimaisi gasp edilmesinden ne gibi tedenniyat husule geldiğini heyet-i ictimaiyyemizi kemirmiş an be an düçar-ı zeval ve inhitat eylemiş olan ilel (hastalıklar) ve esbabın en başlıcası beşeriyetin nısf-ı muhteremini inâsını (kadınlarını), hemşiresini hayat-ı müşterek-i ictimaiyyesinden tayy ve ref' etmek âdet-i marîzane olduğunu görenler, en büyük hamiyet-i millîye za'fına badi olmuş milleti perişanlığa, zevale sürüklenmiş olan bir marazı her şeyden evvel tedavi etmek lazım geldiğine iman ve itikat edenler için mevcudiyet-i milliyeyi takviyede kaybedecekleri zaman var mıdır? Bu yoldaki iman ve itikatlarına göre zaman gaip etmek hamiyetsizlik değil midir? Bu husustaki itiraz ve tenîk, hayat-ı fikriyye ve ictimaiyyedeki mücadelat-ı daimenin bir safhasıdır. Fakat âdât ve an'anâta, muhakeme-yi akliyye ve mantikiyyeyi, tetkikat-ı tarihiyyeyi akvam-ı mütemeddinenin safahat ve avamil-i tekamülüyyesini unutturacak kadar sarılmak halas ve necat için dakika fevt etmemek iktiza eden zamanlarda zaaf ve marazı idameye uğraşmaktan başka ne surette tefsir olunabilir? ⁽¹⁸⁾

Görüldüğü gibi aile kurumu toplumu oluşturan ana yapılardan biri olduğu için hem geleneğin direniş noktası, hem de değişimin ajanı olarak farklı diskurda tartışılmaktadır.

Kadının erkeğin yanına çekilmesi ve toplumun dönüştürülmesi bilimsel bir kesinlik olduğu, meselenin hayati bir önem arzettiği bir başka yorumda "tarih hızlandırılarak" anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu algılama biçiminde Fransa'nın veya Batı'nın geldiği "sonuç" bizim aydınımızın kafasında "sebeup" olarak kabul edilir ve sosyal değişme olgusu yer yer Japon ve Rus modernleşmelerinde de görüldüğü üzere "cebri" bir nitelik kazanır. Problem hayat-memat meselesi olarak algılanır; öyle ki Paris'te kadınlar hakkında verilen bir konferans Osmanlı ülkesinde "egosentrik" tedailere dönüşür.

"Kanunun bir zaman-ı muayyende cemiyetin kemâlât-ı vicdaniyyesi olduğunu bilerek, idrak ve takdir ederek; ebedi, mensuh, merdud

(18) Mahmut Sadık, "Musahabe-i İctihad; Mücadele-i Daima, Hicab ve Cihad", İctihad, 12 Kanunuevvel 1329, Nu; 84, ss. 1847-1848.

mu'tekadat ve kavaiden sıyrılmalı, sıyrılmaya nâci çareler, vasıtalar aramalıyız. Efrad gibi, milel ve akvamın, devletlerin de tarz-ı hayatını, ferâiz-i içtimaiyyesini icabât-ı kat'ilerini bilelim, ona iman edelim. Devletimiz, millet bu hakikati idrak etmedikçe, bu kâbiliyetini izhar etmedikçe mevkiini, hakimiyetini maâza muktedirlere, kabiliyetlilere daima terke mecbur olur"⁽¹⁹⁾

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılıyor ki, kadın meselesi ve onun dolayımında oluşan aile hukuku ve kültürü, batılı "evrim teorisi" bağlamında gecikmiş, gelişmemiş bir yapı olarak değerlendirilir.

KADININ KİMLİĞİ VE DEĞİŞİMİ:

KIYAFET, EĞİTİM ve ÖĞRETİM İLİŞKİSİ VEYA LEVS-İ HAYVANİYETTEN NEZİH VE PAK BİR HÜVİYETE GEÇİŞ

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere "*mevcludiyet-i milliyeye darbe vuran, milletin terakki ve tekâmülüne mani olan*"⁽²⁰⁾ şey kadının geçmiş asırlardaki "aşağı" durumudur. Toplumun ayağa kalkışı için "kadın"ı, içinde bulunduğu durumdan ve mevcut durumunu meşrulaştırın dinî, ahlakî, hukukî ve toplumsal koşullardan sıyrarak yeni bir "varlık" ve "toplumsal düzen" inşa edilmelidir. Bunun için yapılacak şey "eğitim ve öğretim felsefesini" ve tarzını değiştirmektir. Kadınların, geçmiş dönemlerin baskısıyla oluşan koşulların değiştirilebilmesi ve kendilerinin hür, eşit ve müstakil bir varlık olduklarının bilincine varabilmeleri için, başka bir ifade ile "*pâk bir hüviyet ve sağlam bir fıtrat*"⁽²¹⁾ sahip olabilmeleri için "eğitilmeleri" gerekmektedir. Toplum da ancak bu şekilde dönüşebilir.

"*Felaketimizin esbab-ı ilim ve marifette, sanatta, alelumum kabiliyet-i medeniycede akvam-ı garbiyyenin dûnunda bulunmamız olduğunu şöylece bir itiraf ve teslim ederken, bu felaketleri tamir etmek isterken, ilim ve marifette, medeniyete sarılmaktan başka bizim için çare-i necatın olmadığını bazılarımızca kalb ile tasdike itiraz etmeden yalnız lisan ile ikrarda kalmak şartıyla-söylerken, en evvel tetkik ve tahkik edilecek şark ve Garp zihniyetleridir "...şark zihniyetiyle kadınlık meselelerinde kadınları hayat-ı içtimaiyyeden tard ile evlere mahkum-ı esaret bırakmak ve bilahere*

(19) Süleyman Anber, "Kadınlar Hakkında Paris'te Konferans", İctihad, 23 Mayıs 1329, Nu: 68, s. 1447.

(20) Mehmet Sadık, a.g.m.

(21) Mehmet Sadık, *Musahabe-i İctihad; Pâk bir Hüviyet ve Sağlam Bir Fıtrat*, İctihad, 19 Kanun-u evvel 1329, Nu: 85, ss. 1871-1874.

istibdadın pak ve nezih bir hüviyet ihsanıyla değil ancak "ihtirasat-ı hayvaniyye" ile icat ettiği kılık ve kıyafeti bir nişane-i nezahet addetmek asırlarca müddette istibdadın izhar etmiş ve zamaniyyeye miras bırakmış olduğu zihniyetin cilvesidir"⁽²²⁾

Alıntıda geçen "pâk zihniyet" kavramı geçmiş dönemde toplumsal hayatın ürettiği dini vurgular, yüksek inanç, tavır, davranış kalıpları ve simgeleri dönüştürerek yeniden tanımlamayı, üretmeyi ifade etmektedir. Yani modern bir kadın formunun içeriğini oluşturmak demektir. Bunlar modern insanın özelliklerine ve mücadele-i daima (sürekli devrim) ilkesine göre; geleneksel kadın imgesi geçmişin bütün "tortu"ları olarak görülerek ortadan kaldırılmak zorundadır. Bunu değişik aydın ve elitin ifadelerinde görmekteyiz. Kadının kendisi, kılık ve kıyafeti, statü ve konumu, sabit bir fikir ve ilke olarak ortaya konulmaktadır. Hem teori, hem de pratik, toplumsal şartlara rağmen, zihinde "inşa" edilerek hayata geçirilmeye çalışılır.

"Artık bu memlekette hürriyet ile irticanın mücadele ve musaraası bir hayat memmat meselesi olmuştur. Hürriyetin galebe ve muvaffakiyeti hayat, irticanın tuğyanı memattır. Medeniyet ve marifet-i haziranın beka-ı ümemin esbâb-ı asliyesini müdrük olan dimağlar anlıyor, görüp ve anladıkça bizi memata sürükleyenlere mümaşat gayri kabildir. Vakt-i saadette şeref-i İslâmî i'la eden gazvelerde ve cihadlarda kadınlar gazileri ve mücahitleri teşvik ve teşci ederlerdi. Hayat-ı milleti kurtarmak için saha-ı fikir ve cihatla mücahidin-i hürriyeti teşvik ve teşci' edecekler yine nisvan-ı islâm olacak"⁽²³⁾. Alıntılanan metinde göze çarpan hususlar, ilk etapta bugün ilerilik-gerilik (irtica-çağdaşlık) tartışmalarının tarihini hatırlatıyor. İçinde bulunulan durum ve dönem itibarıyla ise, bu dönem Balkan Harbi faciasının yaşandığı, Bulgarların Çatalca önlerine geldiği tarihin ülke için bir hayat-memat meselesi olduğu zamandır. Çünkü bu harpte Bulgar kadınlarının yaptığı fedakârlıklar,⁽²⁴⁾ savaşta ve barışta katıldıkları toplumsal aktiviteler bilinmektedir. Bizde ise kadınların yeri durumu bellidir. Ancak İslâm dünyasının çeşitli yerlerinde özellikle Kazan, Azerbaycan ve Lübnan ve Mısır'da⁽²⁵⁾ kadınların "modernleştirildiği" görülmektedir.⁽²⁶⁾ Yazar bunlara atfen "biz niçin böyle değiliz"

(22) Mehmet Sadık, a.g.m., s. 1873.

(23) Mehmet Sadık, "Hayal ile Hakikat arasında Ümid var", İctihad, 21 Teşrin-i Sani 1329. Sayı: 81, (ss. 1779-1781), s. 1781.

(24) Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yay., İst. 1990, ss. 33-36.

(25) Bak 14. dipnot ve İhsan Şerif, "Kadınlarımızda Ateş-i İrfan", İctihad, 2 şubat 1329, Sayı: 83/3, ss. 2058-2061.

gibi bir serzenişle özlemini dile getirmektedir. Bunun için ne yapılması gerekiyorsa, yapılması gerektiğini düşünür. Çünkü gelenek "temiz ve pak hüviyet" in sağlam bir fitratın oluşması için en büyük engeldir.

Netice itibariyle, geçmişteki kadının konumu ile ilgili pek çok husus: görücü usulü ile evlilik, nikâh, talâk, miras, cariye istifraşı, kılık ve kıyafet, tartışmaların odağına oturur. Son tahlilde iş, ideolojik bir kayma ile bir simgeye yani "tesettür" e endekslenir. Tesettürle ilgili gündeme getirilen aile, namus, iffet gibi kavramlar da yeni bir içerik tanımına konu olur. Özel alanla ilgili değer, davranış ve bilgiler, yukarıdan aşağıya biçimlenen kamusal alana göre yeniden üretilmeye çalışılır.

Sosyolojik anlamda, modern kurumlarla geleneksel kurumların çatışması ve ilgili kurumların dönüştürülmesi gerekliliği üzerinde durulur. Mesela, modern ekonomi, faiz tartışmaları, alfabe değişikliği, iletişim ve Türkçe ibadet tartışmaları gibi pek çok somut olgu ideolojik olarak kurgulanan modern toplum projesine uygun olarak sosyal, iktisadî, hukukî, dinî, ahlakî alanların değişmesi için kurgusal bir zeminde yeniden tanımlanmaya çalışılır. Bu konuda şu örnek olay, bütün toplumsal katmanlara numune-i imtisal olarak gösterilir.

Anlatacağımız örnek olay geleneksel ilişki sisteminin aksine serbest seçime dayalı bir evliliktir. Nikâh belediyede (şehir Emaneti) bir "mukavele" olarak belli şartlarda anlaşarak, sağlık raporları tetkik edilerek, şahitler huzurunda (din adamının önünde değil) akdedilir. Ve (çağdaş) bir imam da nikahta hazır bulunur. Olayın gerisi şöyle gerçekleşir.

"İmam efendi duasını Türkçe okudu, hazirun anladıkları için bütün varlıklarıyla amin dediler. şerbetler tevzi edilirken, hoş-elhan bir hafız efendi Sure-i Nisa'dan bir aşr-ı şerif okudu. Hazirundan bir molla efendi, bab-ı meşihatça musaddak Türkçeye tercemesini okudu. Zaten herkes Kur'an-ı Kerim, her evde artık anlayarak tilavet ediliyordu. Ve anlaşıldığı için, İslâm'ın fazileti takdir ve takdis olunuyordu. Herkes bahusus kudemanın vaz ettiği kuyûdun ilgasından sonra, müslüman bulunduğu hame-ü sena ediyordu. Kavaid-i içtimaiyye ve Kur'aniyye tamamıyla anlaşılmıştır. Herkes biliyordu ki, Kur'an yalnız softalara mahsus bir söz değildir. O, insanların dünyevî ve uhrevî saadetlerini temin için gönderilmiş

(26) Gen Bil. için bkz: Nada Tomiche, "19.yy'ın İlk Yarısında Mısırlı Kadının Durumu" S.Shaw (Komisyon). Ortadoğu'da Modernleşme, İnsan Yay.,İst.,1995. Ss239-256- Musa Carullah,İslamın Elifbası, Seba Yay., Ank.,1997, ss.:Aynur Demirdirek, Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkının Arayışının Bir Hikayesi, İmge Kitabevi, Ank., 1993

bir kitab-ı semaviyyedir ki, anlayanlar içindir. Derununda her şey vardır. Feraiz dahi kemal-i hakkıyla anlaşılmıştır. Yeni içtihatlar karşısında herkes Allah'ın tamamıyla kolaylık irade ettiğini biliyordu. Bu içtihatlar sayesinde ki, fabrikalarda, ameliyathanelerde, maden kuyularında, inşaat sahalarında, gürültüsüz, sıkıntısız ve vicdanı müsterih olduğu halde çalışıyordu.

Adaleti asla tevzi edemeyen Mehakim-i şeriyeye ref olunup, bunların vezaifi Bidayet Mahkemeleri'ne tevdi edilmişti. Tesettürün ref'i yüzünden mektepler, aileler, cemiyetler, hastahaneler, başka bir hal almıştı. Bunların hepsinden hayırlı netayiş istihsal ediliyordu. Teaddüd-i zevcât usûlü halifenin bir iradesiyle katiyyen men olunmuştu. Cariye istifraşı geri bir şey telakki olunuyordu. Müteehhil bulunmayanlarla, teehhüle kudretiyab olmayanların ahlaken sukut etmeleri ve il-el-i emrazın musibetleri taht-ı emniyete alınmıştı. Fizyoloji ihtiyacına karşı balta ve tırpanla gidilmiyordu. Bu mebahis kemal-i sükunetle tetkik olunuyordu"⁽²⁷⁾

Özlenilen bir toplum ve yeni bir ilişki sistemi böyle övülür iken, buna karşı geleneksel ilişki sistemi, dini tavır ve kişilik bağlamında aktararak mukayese edilmekte ve yerilmektedir.

"Benim pek yakın bir dostum bana hikâye etti: İki gün evvel refikamla beraber Ayaz Paşa yokuşundan iniyordum. Refikam sağ koluma ittika ediyordu (dayanıyordu). Bu halde yokuşu inerken, bir hoca efendi, pencerede oturan bir hanıma hitaben ve bizim kulak dolusu işiteceğimiz derecede yüksek sesle "Ne olacak, kocası pezevenk, karısı orospu" diye haykırıverdi"⁽²⁸⁾

Olay anlatıldıktan sonra, bir hocanın davranışı şahsında geleneksel ilişki sistemi ve bu ilişki sistemini besleyen din anlayışı eleştirilir. Sonuç olarak da, din ve anlayışın ne olması gerektiği ortaya konmaya çalışılır:

"Dinlerin, imanların, ibadetlerin hâsılı mukaddes addolunan kâffe-i itikâdât-ı ma'budiyenin mevcudiyeti ancak fazilet ve hüsn-i ahlâktır"⁽²⁹⁾

Buraya kadar anlattığımız olaylar ve anlayış biçimiyle istenen, arzulanan "pak bir zihniyet" kavramı, geleneksel toplumsal yapı özelliklerinden zihni,

(27) Abdullah Cevdet "Akd-i Nikah Derneği", İctihad, 18 Temmuz 1329, Nu: 72, ss. 1590-1594.

(28) Abdullah Cevdet, a.g.m., s. 1594.

(29) Abdullah Cevdet, a.g.m., s. 1594.

dinî geri plandan kurtulma girişimini simgelemektedir. Çünkü "pak zihniyet" vurgusu, dinden beslenen geleneğe karşı, insan merkezli bilgi (hümanizm) ve dinden bağımsız, özerk bir toplumsal yapının ürettiği olgulara dayalı (pozitivizm) bir çözümlemeyi, Batılı örneğe göre zorunlu kılmaktadır. Metinde geçen "hüsn-i ahlak ve fazilet" kavramları da insan merkezci, din-dışı bir temele, doğal olarak, oturtulmak istenmektedir.

Bu boyuta ilave olarak kast olunan, "sağlam bir fıtrat" tanımı yine, Batılı örneğe göre, zihinde kurgulanan, modern toplumun anlayışının gereklerini yerine getirecek; bilgisiyile, düşüncesiyle, inancıyla, tavır ve davranışlarıyla "modern" bir insan meydana getirmeyi ifade etmektedir. Yeni bir insan tipi üretmede, din, modern, insani ve toplumsal özellikleri desteklediği oranda dikkate alınır. Çünkü modern toplumsal özellikler, din dışı değerlerden beslenen yeni bir kamusal alan istemektedir. Din ise bireysel ve vicdanî iç duyuş ve yaşantı olarak algılanmakta ve kabul edilmektedir. Gerçi meşruiyet açısından din hâlâ önemli bir değerdir, ancak yeniyi olumlama mevcut dini yorum ve pratiklerle doğal olarak mümkün değildir. Buna binaen yapılan şey, Batıda olduğu gibi, dini ilk ve otantik şekliyle düşünmek ve ele almak oldukça yaygındır. Özellikle Batı'daki Reformasyon aşaması bağlamında ortaya çıkan ve dünyevileşmeyi sağlayacak "priten" bir ahlâk, çağdaş bir din yorumu, yeni bir anlayış gerekmektedir. Yeni bir anlayış ve yeni bir insan nasıl meydana getirilecek ve toplum modern olana doğru nasıl evrilecektir? İşte bunun için en stratejik yöntem ve metod, "eğitim ve öğretim" alanında uygulamaya konulmaya çalışılır. Bugün dahi eğitim ve öğretim hayatımızdaki tartışma ve çatışmaların geri planında bahsedilen "dünya değiştirme" girişimi vardır.

Eğitim ve öğretim alanına atfedilen anlam, yüklenilen işlev, bilgi üretim süreçleri ve tabiatı, geleneksel toplumsal düzenin aksine, insanın ve toplumun modern bilimsel okuması, "yeni ve özgür" bir birey şahsında gerçekleştirmek ve yeni bir toplum ve düzen fikrini ve davranışını bireylere kazandırmaktır.

Bu dönüşümü gerçekleştirmek de oldukça zor ve meşakkatlidir; ilk önce, yeni ve özgür bireyi geleneksel yapı ve ilişki sisteminden çekip çıkarmak için dini rezistansı kırmak; sonra da, yeni ve özgür bireyi işlemek, yetiştirmek gerekmektedir. "Cehalet, softalık, yobazlık, erkek baskısı, istibdat, tekke, zaviye, medrese, köhnelik" v.s. gibi kavram ve kurumlar hedef tahtası haline getirilir; ictihad, teceddüt, hürriyet, bilim, marifet medeniyet, tekamül, mektep, karma eğitim gibi kavram ve kurumlar da cazip ve aktüel kullanım alanı bulan "büyütlü" kelimelerdir. Toplumsal değişme veya kültürel değişme süreci artık sosyolojinin

değil, ideolojinin biçimlendirdiği, hızlandırdığı bir değiştirme, dönüştürme projesine evrilir.

Buna göre ilk etapta kırılması gereken dini direnç noktaları şöyle tespit edilir:

"Asırlar geçmiş, her yerde olduğu gibi, şarkta da "İstibdat"lar "halk" üzerinde ve bilhassa halkın zihniyetine büyük tesirler icra etmiş, din her yerde olduğu gibi, müstebidler elinde, dinin hakayık-ı meknuzesi setr ve ihfa edilmek, müstebitlerin ihtirasat-ı müşteriyatına hadim bir şekilde tebeddülâta uğratılmış arzuyu istibdat üzerinde din namına bid'atlar çıkarılmış, bunlar halkın zihniyetine asırlarca müddet yerleştirilerek zihniyetler ona göre adeta tekvin olunmuş, o hale getirilmiş ki meknuze-i diniyenin izah ve tefsirinde yine bu zihniyetler hakim olmak daiyyesindedirler. Çünkü zihniyetin ve buna tabi olan idrakin kolayca tebdilü ıslahı kabil değildir. Hatta diyeceğimiz geliyor ki hakayık-ı meknuze-i diniyeyi bir garp zihniyeti hemen takdis ve tebcil eder ki, bir şark zihniyeti bunu te'vile uğraşılıyor. Kendi idrak daire-i mahdudesine bu hakayığı ircaa çalışıyor..."

"Mesela din-i İslâmın heyet-i içtima-i beşeriyenin te'min-i salahı için iki gaye gözettiği, bunlardan biri: nüfus'u levs-i hayvaniyetten kurtarıp "nezih pak bir hüviyette" kemal-i ma'nevi sahasına i'la; diğeri ise insanların hayat-ı fazıla esaslarını yıkmayan bir saadet-i maddiye vusulleri imkanını te'min için beşeriyeti "sağlam bir fitrat" üzerinde bulundurmaktır".⁽³⁰⁾

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere yazar, geleneksel topluma özgü olmuş dini direnci kırmak için, geçmiş asırlardaki imparatorluk yapısını "müstebit" bir yapı olarak tanımlamaktadır. Buna ilave olarak, o dönemlerde yaygın kabul gören batılı bilim ve "doğal din anlayışı"na uygun olarak dini, bir "ide" olarak ele alır. Dini tecrübenin teorik, pratik ve toplumsal yansıması eleştirilir. Ayrıca dini tecrübenin yansımaları bağlamında zihniyet ve ahlâk anlayışı yerilir, bu eleştiride "ilk döneme" yani dinin saf ide olarak var olduğu zamana göndermede bulunulur. Ancak dini okuma biçimi batı merkezci bir anlayışı yansıtmaktadır. Metnin devamında ise "din ve bilim" alanlarının konumu, bu bağlamda belirlenmeye çalışılır.

(30) Mahmut Sadık, "Musahabe-i İctihad: Pak Bir Zihniyet ve Sağlam Bir Fitrat", s. 1872-1873.

"Evet bunlar dinin gayesi olduğu gibi, ilim ve hikmetin de gayesidir. İlim ve ma'rifete müstenid medeniyet-i hâziranın gayesi de budur. Fakat ilim ve hikmetin, ma'rifetin asırlarca tecrübelerden, asırlarca inkılabat-ı ictimaiyyeden sonra izhar ettiği bir hakikat var ki, o da "kavanin-i zecriyye ve mânia hiç bir zaman" insanları "pak ve nezih bir hüviyet" ile maneviyyat sahasında i'la edememiştir. Hayat-ı fazıla esaslarına müstenid "sağlam bir fıtrat"da bulundurmağa yardımı olmamıştır".⁽³¹⁾

İnsanlığın tarihi macerası içerisinde, din geçmiş devirlerde insan için "hayat-ı fazıla esaslarına müstenit sağlam bir fıtrat" oluşturmaya yardım edemediğine göre, "insanlara pâk bir hüviyet, sağlam bir fıtrat verecek, terbiye-i ahlakiyye ve ictimaiyye"⁽³²⁾ sistemi bulmak gereklidir. Yeni insan yetiştirme usulünün genel ilkelerini din değil, insan tabiatının kanunları (hümanizm) ortaya koymalıdır. Mustafa Asım, "Memleketin Halâsı Neye Mutevakkıftır?" isimli makalesi de konuyu işte bu zeminde izaha çalışır:

"Son asr-ı medenide idâme-i mevcudiyet, ancak bu asra layık bir "tarz-ı terbiye'ye malik olarak, bu asra muvafık bir fikir ile düşünmekle kabildir. Yirminci asır için muktezî kafalara sahip olmayan bir millet terakki değil, muhafaza-ı hayat bile edemez. Binaenaleyh, ibtida, yaşamak için "esas" ittihaz edilmesi icab eden bu "düstur-u metin"i kabul eylemeli; saniyen istenilen "tarz-ı tefekkür ve terbiyeyi" almaya çalışmalıdır. Bir şahsın terbiyesi bulunduğu aile terbiyesiyle ibtidar ve ibtida-ı bir cila makamına geçer. Zihinleri itikadat-ı sahîha ve garbiyye ile memlû olan çocukların mektebdeki tahsilleri olsa olsa dimağlardan ancak o "efkâr-ı mazlumeyi" selb edebilir ve pek nadir bazı simalardan kat-ı nazar onlara yeni tarzda tefekkür iktidarını bahşedemez. Bunun için, bir milletin terakkisi ve âtisi çocuklarına verilecek tarz-ı terbiyeye maksurdur. Onlar hakikate ne derece takrib edilerek büyütülür, zihinleri ne kadar sâlim ve temiz efkâr ile perverde olunursa âtileri o derece emin bulunur. Bu tarz terbiye maalesef, şimdiye kadar memleketimizde bir cay-ı kabul görmedi".⁽³³⁾

Görüldüğü üzere, genel eğitim ve öğretim programının hangi esasları gözönüne alması gerektiği açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Ancak burada esas olan, geçmiş dönemlerin aile, eğitim-öğretim anlayışını selb edecek

(31) Mahmut Sadık, a.g.m., s. 1873.

(32) Mahmut Sadık, a.g.m., s. 1873.

(33) Mustafa Asım, "Memleketin Halâsı Neye Mutevakkıftır", İctihad, 1 Ağustos 1329İ, Sayı: 4, ss. 1641-1642.

(olumsuzlayacak) bir yeni tarz önerilmektedir. Şimdiye kadar ailelerde verilen eğitim ve öğretimin niteliği "insanlara korkaklık aşılayan muhavvif hikayelerle" (korkutucu) belirlenmektedir. Böyle yetişen çocukların hayatta başarısız olacağı, neticede de başarısızlığını da kadere yükleyeceği söylenmektedir. Ayrıca çocukların kendi başarısızlığını dini eksiklerine ve evliyanın samimi dindar olmadığı için kendisine yardımcı olmadığına bağlayacağı, batıl itikatlardan kurtulamayacağı anlatılır.

"Şimdiye kadar alınan terbiyelerde evliyalara nezirde bulunmak lüzumuyla onların öldükten sonra dünyada iktisab-ı hayat ettikleri merkezinde olmasa idi, hiç Şehzadebaşı'nda cadde üzerindeki merkadi kaldırmak için şehremaneti müşkilata tesadüf etmezdi. Bu müşkilat söylediğimiz tarz-ı tefekkür ve terbiyenin hükümet umuruna da müdahalesi bulunduğu en basit ve en vazih bir misal olabilir".⁽³⁴⁾ Yazar bu sözleriyle, geleneksel toplumun insan, eğitim, dünya görüşü, hayat tarzı ve devlet işleyişiyle ne kadar iç içe olduğunu ifade etmekte ve bu düzenin bütünüyle değişmesi gerektiğini, düşünmektedir ve yapılması gereken hususları şöyle açıklar:

"Şimdi yapılacak ilk hareket zihinlere sokulan bu gibi itikadâtı kökünden kaldırıp atmak, bu menba-ı hurafatı esasından kurutmak olmalıdır. Azim ve teşebbüsü mahveden, sa'yi akamete ve felce uğratan ve nereden ve ne gibi hasiseden çıktıkları araştırılmaksızın kabul olunan bazı durûb-u emsalimiz vardır. Onları yalnız aile reislerinin değil, hattâ kabil olsaydı müelliflerin bile kitaplarında, kamuslarında istimal etmemelerini isteyecektir. Çok çalışanın çabuk yorulacağı, aklın kesbî olmayıp dâd-ı Hak bulunduğu, Maatteessüf devairdeki muamelatımız hakkında daima kullanılan, "iyi işin altı ayda çıkacağı gibi" durûb-u emsal hep bu cümleden değil midir? Bunlar, hissedilip görülmeksizin, hayat-ı milleti zehirleyen avamildir; fakat bunlar nasıl kabil-i izaledir? İşte meselenin en mühim ruh-ı akidesi buradadır. Buna verilecek cevap merzamızın tedavisi, hiç olmazsa bir rubu' asır sonra kabil olacağını ifham etse de ne zarar? Bu tedaviyi o müddette husule getirebilmek için şimdiden hem de yorulmak bilmez bir sa'y ve gayretle çalışmak lazım değil midir? Çocuklar zihinlerine henüz valide kucağında iken ne görürlerse, zihinlerinde o husus iyice nakşedilir ve o nokta bazen muamelat-ı hükümete kadar te'sirini icra eder".⁽³⁵⁾

(34) Mustafa Asım, a.g.m., 1642.

Öteden beri ifade etmek istediğimiz "sağlam bir fıtrat" yani yeni bir insan tipi üretme girişiminde eğitim ve öğretim alanına atfedilen anlam açık ve net olarak gözükmemektedir. Yazarın vurguladığı gibi "valide kucağında ne görülürse, zihinlerine o husus iyice nakşedilir ve o nokta bazan muamelat-ı hükümete kadar tesirini icra eder" ifadeleri yetiştirmek istenen yeni birey anlayışı, silsile itibarıyla yeni bir toplumsallığı ya da din ve devlet alanlarının birbirinden ayrışacağı yeni bir kamu düzeni ve kamusal alan yaratma girişiminin de ipuçlarını veriyor. Çünkü daha önceki alıntılarda da "evliya kültü" ile ifade edilen benzer imalar, vurgular mevcuttur. Çünkü geleneksel anlayışta evliya kültü, varlığı ve hayatı, dinî, dikey bir kozmolojik düzen içinde resmetmektedir.

TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN ARACI: KADIN VE ERKEĞİN EŞİTLENMESİ

Birey yani "pak bir zihniyet ve sağlam bir fıtrata" sahip yeni öznelere, kadın-erkek ya da cinsiyet farklılıkları ve bu farklılıklara göre oluşmuş ilişki sistemi ve hiyerarşiyi ortadan kaldırma yeni dönemde "kamusal alan"ın kurgulandığı şekle göre, yatay ve türdeş hale getirme girişimi için olmazsa olmaz bir önem taşımaktadır. Öyle ki, "mevcudiyet-i milliye ve beka-yı hayat-ı millet"in, ancak yeni bir özne, yeni bir kamu fikriyle sağlanabileceğine inanılmaktadır.

Yeni bir birey ve kamusal alan yaratılacağından eğitim ve öğretim faaliyetlerinin, işlevi o günden bu güne çok önemli bir yer işgal etmektedir. Bilindiği gibi, kadın ve erkek farklılığını ortadan kaldırma girişimi, genel anlamda toplumsal kalkınma ve değişim projesi içinde, özel anlamda da, karşı düşünce bloklarından gelen itiraz sebebiyle, ferdi farklılıkları ortadan kaldırma, eşitleme düzleminde, en önemli "inkılab" olarak değerlendirilir.

"Kadınları mütekamil olmayan millet mütekamil bir millet olmaz. Kadın esir değildir. Nâbalığ-i daima değildir. Kuvve-i Fatıra onu erkeğin naziri ve şeriki, şefiki ve refiki olmak üzere vücuda getirmiştir. Kadın mal-ı mütekavvim değildir. İslâmiyette onu bittabi öylece telakki etmiştir. Zaten akıl ve mantık, ilim ve irfan, teali ve tekamül üzerine müstenid bir din, kadın maddesini başka türlü anlayamazdı. İslâmların, Türklerin yalnız kurtulmaları değil, her türle teâlileri kadınlarının terfi-i seviyesini vabestedir. Dünyada erkekleri ileri olup da, kadınları geri bulunan hiçbir millet yoktur. Esaslı bir medeniyet ancak zülciheteyn olabilir. Türkleri ve

alelumum İslâmları is'ad etmek istiyorsak ameliyata, yalnız ordudan, donanmadan başlamamalıyız. Hattâ terakkiyata mekteplerden bile bed' etmek doğru değildir. Her şeyden evvel kadınlarımızı ıslah etmeliyiz ki onlar çocukları, çocuklar da büyüdülerinde devlet ve milleti ıslah etsinler. Bir bina yapılacağı vakit çatıdan başlanmaz, evvela temel kazılır. Kadın mebna-i beşerin rûkn-i rekinidir".⁽³⁶⁾ Bu görüşlerin sahibi olanı Celal Nuri (İleri) sadece kadın meselesini ele aldığı "Kadınlarımız" isimli bir eser telif etmiştir.⁽³⁷⁾

Kadının, genel anlamdaki ele alınış biçiminden sonra, özel anlamda cinsî farklılıklardan ve geleneksel toplumsal düzenden kaynaklanan örüntülerin ortadan kaldırılması hususunda yani "kadınları ıslah etmek" işinde esas görev eğitim ve öğretime düşmektedir.

"Her mekteb-i rüşdi yanına bir de inas mektebi ilave etmeli ve kızlara erkeklerin mahkûmu değil, âtîde onların bir refika-i hayâtı olacakları fikrini telkine çalışmalıdır. Alelhusus artık nisvanın da bir haysiyet ve mevkiî olduğu öğretilerek yalnız onlar erkeklerimizin için değil, hatta memleketimiz ve vatanımız için de hiçbir şey yapmadıklarını, kadınlarımızın, kızlarımızın sa'ylerine ihtiyaç bulunduğu anlatılmalıdır. şimdiden efkâr-ı münevvere sahibi hanımlarımız bilmelidirler ki, erkeklerin bütün arzuları nazariyyat vadisinden, söz sarfından ileri gitmiyor. Bunun için gerek kendilerinin, gerek bizlerin arzu ettiğimiz hukuklarını te'min kaziyyesi yine kendi himmetleriyle kabil-i husus olacaktır. Binaenaleyh durmayarak çalışanlar; merci-i lazımlarına müracaat etsinler. Kavlen ve kalemen bağırsınlar ve yazsınlar. Bu tarzda atacakları ilk hatve-i muvaffakiyet emin olsunlar ki, hem âtilerini, hem de memleketi kurtarmış olacaktır..."⁽³⁸⁾ Mustafa Asım'ın makalesine başlık olarak koyduğu "Memleketimiz nasıl kurtulur" ifadesi, işte genel anlamda toplumsal dönüşümü ve dönüşüm için gerekli hususları böylece özetlemektedir.

(36) Celal Nuri, "Kadınlarımız", İctihad, 25 Nisan 1329, Sayı: 63, ss. 1359-1362.

(37) Gen. Bilgi için bkz. Celal Nuri, Kadınlarımız, Matbaa-ı İctihad, İst. 1329, Ayrıca, Bu eserin bir değerlendirilmesi için bkz: Tahsin Nahid, "Kadınlarımız", İctihad, 27. Haziran, 1329, Nu; 69, ss. 135-139.

(38) Mustafa Asım, a.g.m., s. 1642.

TOPLUMSAL YAPININ VE DEĞİŞİM SÜRECİNİN YANLIŞ OKUNMASI

PARADİGMANIN ENİGMAYA DÖNÜŞMESİ

Sosyologlar toplumsal değişimin bir sürece bağlı olarak gerçekleştiğini söylerler. Ayrıca normal değişim süreci içinde bile kültürün maddi unsurları ile manevi unsurları arasındaki değişim hızının farklılığı sebebiyle arada bir boşluğun oluştuğunu ifade ederek, bu durumu "kültürel boşluk"⁽³⁹⁾ olarak tanımlarlar. Başka bir ifade ile serbest değişim sürecine müdahale olmasa bile, Ralph Linton'un tabiriyle "kültürün sert unsurlarını" meydana getiren simgesel ve imgelerin değişimi oldukça zor olmaktadır.⁽⁴⁰⁾

Modernleşme tarihimiz boyunca, "belki durup düşünecek zamanımızın olmaması" ya da fiili durumların dayatmasıyla "serbest değişim" sürecinden bahsetmemiz pek mümkün değildir. Türk tarihi içerisinde serbest değişimden bahsedilecekse bunun Cumhuriyet döneminde 1950'lerden günümüze kesintilere rağmen gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ancak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, yukarıdaki sebepler yüzünden ya tarih hızlandırılmış ya da müdahaleci veya zora dayalı bir değişim projesi ve süreci yaşanmıştır. Neticede kültürümüzün sert unsurunu oluşturan ne kadın meselesi, ne de eğitim ve öğretim problemi halledilebilmiştir. Bu noktayı çok değişkenli olarak iyi tahlil etmemiz gerekmektedir.

Tarihsel tecrübemiz gösteriyor ki, değişim sürecinde "kültürün sert unsurlarının" yarattığı direnç karşısında bir "meydan okuma" tavrını ortaya çıkarmıştır. Değişime konu olan alanlar meydan okuma tavrı karşısında içe kıvrılmayı zorunlu kılan bir direnç oluşturarak, değişimin yönü ve niteliği toplumu arzulanan, istenilen hedeflerin uzağına savurmaktadır. Modernleşme tarihimizde bu tip savrulmaların örneği pek çoktur.

KÜLTÜRÜN SERT UNSURLARI: KADIN ve TESETTÜR

Modernleşme tarihimiz içinde Cumhuriyet öncesinde, özellikle I. Dünya Savaşı öncesi çalkantılı, çatışmalı bir süreç olsa da nispeten serbest bir kültür değişmesi mevcuttur. Fakat, Balkan Harbi sonrası ve Dünya Savaşı yıllarında zor şartlar altında "serbest değişim" gittikçe "cebri" bir nitelik kazanır. İşte

(39) Amerikalı Sosyolog William F. Ogburn Kültürel Boşluk (Culture Lag) kavramı için bkz. Emre Kongar, *Toplumsal Değişim Kuramları*, Bilgi Yay., Ank, 1975, ss. 138-141

(40) Gen. Bilgi için bkz. Ralph Linton, *The Study of Man*, New York, Appleton Century, 1936, Zik. Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İst., 1986, s. 54 vd.

çözumsuzlük ve meydan okuma tavrı bu "zor yıllar" içinde şekillenmektedir. Her devri kendi bağlamı içinde değerlendirmek gerekir. Ancak bugün geri dönüp baktığımız zaman o dönemle ilgili değerlendirmelerde sosyal bilimsel anlamda, bütün toplumsal bloklar tarafından yer yer büyük hatalar yapıldığını görmekteyiz. Bizim vazifemiz hakim veya savcı rolünde tarihi ve tarihi şahsiyetleri yargılamak değil, "anlamaya" çalışmak olmalıdır. Eğer tarihimizi bilimsel olarak inceleme ve anlama girişiminde bulunmazsak sarsıntılı, çatışmalı süreçleri tekrar tekrar yaşamak zorunda kalırız. Nitekim öyle de olmaktadır.

Geçmişte yapılan hatalardan biri, fikri ve ideolojik blokların ortak bir payda bulmaktan ziyade, bir blokun siyasal topluma (devlet) hakim olmak suretiyle diğer fikri ve ideolojik blokları "yok sayması" ya da "meydan okuyucu" bir tavrıla "sindirmek"tir. Böyle bir tavır normal değildir. Eğer doğal olsaydı, biz bugün bu meseleleri tartışma konusu olarak gündeme getirmeyecektik. İşte geçmişten günümüze yansıyan problemlerimizin başında kültürün sert unsurları olarak ele alacağımız "kadın ve tesettür problemi" gelmektedir. İçinden geçtiğimiz süreç içinde de en çatışmalı alan bu alandır.

Daha önce söylediğimiz gibi, batılılaşma, çağdaşlaşma bizde bilimsel alanların değil, ideolojilerin konusu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Biz, çağdaşlaşmayı ve batılaşmayı, seçici bir tavır ve belli bir zamana yayma süreci olarak algılayıp değerlendiremedik. Neticede, süreç de topyekün değiş(tir)me projesine dönüşerek problemleri çözmek yerine, bugüne taşımaya ve çatışmaları tekrar tekrar yaşamaya devam etmekteyiz.

Bugün olduğu gibi geçmiş dönemde bunun en açık örneği kadın meselesinde somutlaşmıştır. Öyle ki o dönemin önemli kalemlerinden biri olan Kılıçzade Hakkı, bu mes'eleyi merkezi bir problem olarak görmektedir: "Tamamen hallolunmadıkça bitmeyen bir mesele" başlığıyla kadın ve tesettür konusunu tartışır.

Bu meselede direnç noktalarını oluşturan kavram ve simgeler, başörtüsü veya genel anlamda tesettür gibi simgeler, edep, namus, iffet, ismet gibi kültürün arkasında direnen "sert" inançlardır. Tabii Kılıçzade Hakkı kültürün sert unsurlarını bugün bizim bildiğimiz ölçekte değerlendirememektedir. Zaten değerlendiremezdi de.

"Antropoloji literatüründe kültürün maddi ve manevi unsurları incelenirken, kültür değişmesi sırasında bunlardan hangilerinin daha kolay intikal edeceği, bir kültürden öbürüne geçebileceği tartışılır. Genellikle

maddi kültür unsurlarının, yani inançlardan çok, bunların somut görüntülerinin bir başka kültür tarafından daha kolay ve çabuk benimsendiği kabul edilmektedir. Aslında bu "öğrenme" olayıdır; somut (müşahhas) şeylerin soyut olanlardan daha kolay öğrenilmesi ise psikologların eskiden beri bildikleri bir gerçektir".⁽⁴¹⁾

Erol Güngör'ün bu değerlendirmelerinin aksine aydınlarımızın pekçoğu, kültürün somut görüntülerinin arkasındaki büyük "aysberg"i yani inanç alanını, bilmelerine rağmen, fiili durumlar sebebiyle, "dünyevi" yani görünen boyutuyla ilgilenmişlerdir. Çünkü, bizim Batı karşısında yenildiğimiz alan inanç alanı değil, dünyevî alandır. Bu konuyu geçmiş bölümlerde belirtmiştik. Dünyevî alanda yaşadığımız çöküntü, Batılı değerler ve kurumların da somut, görünen boyutuyla ilgilenmemize sebep olmuştur. Halbuki Batı'yı meydana getiren bir arka plan; bir inanç, bir bilgi ve düşünce birikimi mevcuttur.

Batı'nın görünen, somut özellikleri bir fikr-i sabit, bir takıntı, bir kompleks haline gelince, başka türlü davranmak mümkün değildir. Bu sebeplere istinaden, "iffet ve namus, yüze konulan yirmi arşınlık bir bez parçası değildir"⁽⁴²⁾ değerlendirmesi yapılır. Buna örnek olarak da, o zaman imparatorluk içinde ve modernleşmenin çok yoğun yaşandığı İstanbul'daki "başı açık" bir hanımefendinin sözleri delil gösterilir. Halbuki toplumsal olay ve olgular tikel örneklerin betimlenmesiyle değil, genel ve kapsamlı bir ele alış ve yaklaşımla çözümlenebilir.

"İki seneden beri bilfiil riayet etmediğim tesettür yüzünden ve bir dost erkekle konuşmaktan asla tahaşşi etmiyorum ve hiç bir fenalık da görmedim. Ben fenalığı bizzat davet etmedikçe, onun benim üzerime gelmesine hiç ihtimal yoktur. Fazilet-i ahlakiyyeye malik olmayanlara yalnız "çarşaf"la, "peçe" değil, çelikten birer zar geçirseniz nafiledir. Tesettüre riayet eder görünenlerimizden bazılarının dışçilerde, fotoğrafçılarda, modistlerde ilh. neler yaptıklarını siz pekâla bilirsiniz"⁽⁴³⁾

Metindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere o dönemde İstanbul'da sayıları oldukça az olan batılı değerlere uygun davranan bir grup hanımefendinin tavırlarını yaygın bir ilişki sistemi ve davranış kalıbı gibi bütün Osmanlı toplumuna mal etmek, sosyolojik olarak yanlıştır. Bahse konu olan sıra dışı "fenalıkları"

(41) Erol Güngör, Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, ss. 11-12.

(42) Kılıçzade Hakkı, "Tamamen Hallolunmadıkça Bitmeyen Bir Mesele", İctihad, 6. şubat 1329. Nu: 92-93, s. 2068.

(43) Kılıçzade Hakkı, a.g.m., s. 2068.

bütün tesettürlü hanımlara teşmil etmek de - tersi de - mümkün değildir. Dolayısıyla yapılan değerlendirmeler sağlıklı değildir.

Tesettür ve kadın meselesinde örnek bir tipoloji olan Kılıçzade Hakkı Bey, karşı bloklardan gelen (Sebilürreşad ve diğer yayın organları) itirazları en şiddetli şekilde tenkid eden ve karşı savunmaya geçen bir kişidir. Başın açılması ve kıyafet tarzındaki değişimleri "başkalarının hanımlarından istifade etmek istiyorlar" gibi demagojik tarzda tenkit edenler yanında, son derece saygın, dinî ve bilimsel özellikleri yüksek kişiler de mevcuttur. Bunlar, Kasım Emin Bey, Musa Carullah ve Mahmud Esad Efendi'dir. Ancak Kılıçzade Hakkı, bir uç değerlendirmeyi alıp, kendisi de daha uçta bir çözümleme yapmaktadır. Halbuki, iki değerlendirme de yanlıştır.

Mahmud Esad Efendi kadın ve tesettür meselesini "dinî bir mesele" ya da "Allah'ın bir emri" mesabesinde ele alıp izah etmeye çalışırken, Kılıçzade Hakkı, tesettürün "hal-i bedeviyette pek açık saçık olan kadının hallerine göre" oluşmuş bir gelenek, bir itiyad olduğunu ve bugün değişmesi gerektiğini söyler. Ayrıca "haremlik-selamlık" geleneğinin de padişahlık döneminin konaklarında yaşayan yüksek zümrenin kadın ve kızlarını "kaba saba insanların tasallutundan korumak için" oluşturulduğunu söyler, istibdâd'ın ortadan kalkışıyla bunun da değişmesi gerektiğini vurgular:

"Ne tuhaftır ki, bu efendiler sıkışınca selâmet-i memleketi mevzu-u bahs eder, fakat selamet-i memleket için hiçbir teşebbüs-ü fiilide bulunmazlar. Bu gibi mebahis geçen muharebeden sonra ilk defa olmak üzere mevzu-u bahs edildi. Halbuki iki asırdan beri selamet-i memleketi tehlikeye koyan anasır meyanında kadın meselesi, tesettür meselesi mevcut değildi. Azgınların emelini tervicen, padişahlar hal'eden, idam eden, memleketi yağma ve herc-ü merc eden yeniçeri haydutları zamanında kadınlar en ziyade tesettür ediyorlardı. Memleket selamet buldu mu? Ben iddia ediyorum ki, Hazret-i Kur'an hocaların dediğini demiyor, demediğini ve diyemeyeceğini bilfiil isbat ediyor. Hakkından emin olanlar gibi izhar-ı metanet edip duruyorum. Onlar da davalarında haklı iseler bizi mantıken iskata çalışsınlar⁽⁴⁴⁾ yoksa kavrayamayanlara inananlardan değiliz.⁽⁴⁵⁾

(44) Kılıçzade Hakkı, Kadın Meselesini Kasım Emin Bey'in "Tahrirü'l Mer'e ve'l Mer'etu'l Cedide" Musa Carullah Bigiyef'in "Halkın Nazarına Birinci Mesele" isimli eserlere referans vererek müslümanların bu meseleye bakış açısının ne olması gerektiğini gösterir, a.g.m., s. 2069.

Rusya'da tesettür meselesi halledildi amma Musa Bigiyef gibi Ulema-ı hakikiye yetiştirdi. Zavallı memleketim.⁽⁴⁶⁾

Kılıçzade Hakkı, ülkenin içinde bulunduğu somut problemleri sıralar, neticede geleneksel anlayış ve yorumları reddederek kesin tavrını ortaya koyar: Toplumsal meselenin "âyet ve hadis okuyarak çözümlenemeyeceğini" söyler ve devam eder: "Eğer böyle ceffel kalem sözlerle herkesi iskat etmek mümkün olsaydı, bütün mesail-i müştâbeih-i fihâyı bir çırpıda çıkarmak mümkün olurdu. Bugün mehakimde en zayıf delil yemindir. Yalnız vâkıya münasebeti olan bir âyet veya hadis okunmakla hiçbir mahkemede dava kazanılmaz.

İddia ediyorum ki, tesettür ref' olunursa şu fevaid husûle gelir:

- 1- Kızlarımız, kadınlarımız serbesthane-i tahsil ve ikmal-i tahsil ederler.
- 2- Hayat-ı umûmiyyeye iştirak vezaif-i milliyesini ifa etmiş bulunur.
- 3- Herkes intihab edeceği bir kadın ile izdivaç eder. Ma'nay-ı tâmiyla aile teşekkül eder, Herkes hanesini sever, talâk azalır.
- 4- Görgü ziyade olur, evlad ve ahfadın terbiyesine yardım eder. Çünkü terbiyeyi vücuda getirecek en büyük âmil, görgüdür.
- 5- Kadın harbe iştirak eden zevcinin veya biraderinin dükkânını, mağazasını idare eder. Zevcine, pederine işinde yardım eder. Mecruh vatandaşlara müdavatta bulunur.
- 6- Kadınlar meclise devam etmekte erkeklere calib-i itina olur. Onları terbiyeli ve fedakâr kılar.
- 7- Kadınlar hakk-ı teneffüs ve teferrüce imkan ve hürriyetine malik olmakla hastalıklar azalır.⁽⁴⁷⁾

Doğaldır ki, bir toplum çözülmeye başlayınca kıymetlerden sapma halleri değil, bizzat bu kıymetler şüphe ve münakaşa konusu olur.⁽⁴⁸⁾ Geleneksel toplumun sarsılması aynı toplum içinde farklı kültür ve düşünce gruplarının oluşması, Batı medeniyeti ile karşılaşan bütün toplumlarda (Rus, Japon) görülmüş ve yaşanmıştır.⁽⁴⁹⁾ Bilindiği gibi kültür, bir toplumun problemlerini çözmenin

(45) İslâm'ın Hristiyanlıkla mukayese edilerek, İslâmın, doğal din anlayışına uygun olarak mantık dini olduğu isbat edilmeye çalışılır. Bkz. Kılıçzade Hakkı, "Müslümanlık ve Hristiyanlık", İctihad, 23 Mayıs 1329, Nu; 67, ss. 1478-1482.

(46) Kılıçzade Hakkı, "Tamamen Hallolunmadıkça Bitmeyen Bir Mesele", s. 2069.

(47) Kılıçzade Hakkı, a.g.m., s. 2069, Ayrıca Kılıçzade Hakkı'nın görüşlerinin bütünü için bkz. *İtikadat-ı Batılaya İlan-ı Harb*, Matba-i şems, İst. 1332.

(48) Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İst. 1987, s. 67.

bir tarzı olarak benimsenmiş olup, kullandığı her türlü davranış sistemleri ve maddi vasıtaların bir terkididir. Bütün bu davranışların gerisinde çok defa açıkça görünmeyen birtakım inançlar, normlar ve kıymetler vardır ki, manevi kültür dediğimiz bu zihni unsurlar, kültürün temel yapısını oluştururlar. Kültürde meydana gelen değişmeler, eski çözüm yolları ve tatmin vasıtalarının yeni durumlara intibak etmediği, yani ihtiyaçları karşılayamadığı hallerde "yeni yolların" benimsenmesi demektir.⁽⁵⁰⁾

Türk modernleşmesinin doğasına baktığımız zaman, modernleştirici idareci ve elitler şu noktada haklıdır. Kültür unsurları birbirinden tecrit edilmiş mevcudiyetler halinde bulunmadığı için yeni unsurları tek tek almakla yerli kültürün de tek tek kalmalarını bekleyemeyiz. Mesela, bir memlekette sınai gelişmeler arttıkça gençler ve kadınlar da çalıştırılır. Bu defa iktisadi bağımsızlık kazanan bu şahıslar geleneksel aile otoritesine boyun eğmez olurlar, evlenmelerde görücülük usûlü yerine serbest anlaşıma hakim olur, nesiller arasındaki farklılaşmalar yer yer çatışmalara dönüşebilir. Ancak, Türk toplumunu modernleştirmek isteyenler "doğru bir bilgiyi, yanlış bir misale uygulamışlar" dır. Bir odanın sıcaklığı artınca termometrenin ibresi yükselir, fakat termometreyi ısıtarak ibreyi yükselttiğiniz zaman odanın harareti hiç değişmez. Mesela iktisadi, sosyal, siyasal, kültürel gelişme sonucunda (sanayileşme, kentleşme, eğitim ve öğretim, ekonomik refah vs. gibi parametrelerle) kadınların toplum hayatının her sahasında boy gösterdikleri, topluma katıldıkları görülmektedir. Aydınlar ve elitlerimiz; Batı medeniyetine yönelmekle Batı kültürünün de ister istemez gireceğini düşünmüşlerdir ki bu anlayış yanlıştır. Bu yüzden çok defa "sonuç" olarak doğabilecek şeyler, "sebebe" diye girdiği gibi, sosyal değişimin ana unsurlarının her toplumda aynı sonuçlara yol açacağı hakkında yanlış kanaat da "fuzûli gayretlere" karşı, "fuzûli mukavemet"ler doğurmaktan başka işe yaramamış⁽⁵¹⁾ ve yaramamaktadır. Paradigma'nın enigma'ya dönüştüğü nokta da burasıdır.

Bizler bugün yirmi birinci yüzyılda elde ettiğimiz tecrübe ve bilgi birikimimize dayanarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yaşadığımız "modernleşme" projelerinin yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Ancak bu yetersizlik halini verimli hale dönüştürmek zaman içinde mümkündür. Bunun için hem şimdiyi ve geleceği, hem de geçmiş dönemi iyi "anlamak" zorunludur. Bizden önceki

(49) Erol Güngör, a.g.e., s. 30.

(50) Erol Güngör, a.g.e., s. 21.

(51) Erol Güngör, a.g.e., s. 103.

nesillerin içinde bulundukları "de facto" durum sebebiyle teklif ettikleri ve her şeye rağmen uyguladıkları modernleş(tir)me projesinin doğru bir tarafı vardır.

"Bir toplum Avrupalı olmak istiyorsa, onun her şeyi ile Avrupa'yı kabul etmesinden daha tabii bir şey olamazdı. Çünkü "bâtılı kurum ve değerleri" almadıkça Avrupalı olmamıza imkan yoktur. Hacı olmak için Kabe'ye gitmek, evli olmak için karşı cinsten biriyle yaşamak ne kadar zorunlu ise Avrupalı olmak için de onun gibi bir "hayat yaşamak" gerekir. Üstelik "Batılaşma" gerçekleşirse "de facto" durum ortadan kalkacak, Avrupa'dan artık bize hiç bir tehlike gelmeyecektir. Teslim olan ordu için "zafer" kadar "yenilgi" de söz konusu olamaz. Şu halde "Avrupalı olursak Avrupalılaşırız" veya "Avrupalılaşmak için Avrupalı olmak lazımdır" gibi düşünce ve hedef bir "totoloji" den ibaret kalmaktadır".⁽⁵²⁾

Bugün toplum olarak geldiğimiz, çatışmalı ve bunalımlı durum, değişim süreci içinde ideolojik ve büyümlü bir kavram haline gelen "çağdaşlaşma" sürecinin doğal bir sonucudur.

Kadın ve tesettür konusunda son dönemlerde yaşadığımız sorunsalı, dıştan müdahale ve zorlamalar yerine, Cumhuriyet döneminde Türk toplumunun kazanımları doğrultusunda, serbest kültür değişmesi sürecine uygun olarak ve topluma müdahale etmeden çözmeye çalışmalıyız. Çünkü, sosyolojik olarak, toplumun kendi bünyesi içinden gelen değişimler, başka kültürleri adapte etme yoluna kıyasla daha sağlam, devamlı ve hakiki çözüm yolları/tarzları üretebilmektedir.

Toplumdaki gelişme ve değişime göre "kadın ve kıyafet" alanında yaşanan uyum çabası bunun en güzel örneğidir. Bugün, kızlarımız, geçmişte bazı aydınların hararetle istediği kamusal hayata iştirak etmeleri gerekir tezine uygun olarak kamunun her alanında vardılar. Ama tesettürlü olarak. Neden? Çünkü kültür sert unsurlarını yeniden şehirli, kültürlü kadın tipi olarak değiştirmeye ve üretmeye başlamıştır. Bu durum doğal ve sağlıklı bir gelişmedir.

Bizim kültürümüzde tesettür mevcuttur. Geçmiş toplum yapımız ve ilişki sistemimiz kadınlarımızın tesettür biçimini üretmişti. Bugün ise, eğitilmiş, bilgili, kültürlü, şehirli yeni kültürümüz de tesettürü, moda ve tüketim kalıplarını da içine alarak yeni ve kendine özgü bir biçimde üretmektedir. Bu gelişmeler

(52) Erol Güngör, a.g.e., s. 95.

serbest kültür değişmesine uygun olarak yaşanmaktadır. Türk toplumu yeni form ve yeni bir içerikle kendisini her alanda yeniden var etme mücadelesi vermektedir.

- BİBLİYOGRAFYA

- Antony Giddens, *Sosyoloji: Eleştirisel Bir Yaklaşım*, İhtar Yay., Erz., 1993.
- Hans Frayer, *Endüstri Toplumu*, İ.Ü. ed. Fak., İst., 1954.
- Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Felsefesi*, Ağaç Yay., İst., 1993.
- Ömer Demir, *Bilgi Felsefesi*, Vadi Yay., Ankara., 1997.
- Ahmet Demirhan, *Modernlik*, Ağaç Yay., İst., 1992.
- Erol Güngör, *İslâm'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1983.
- Mehmet Akgül, "Modernleşme Çağında İslâm Dünyasının Değişim Süreci ve Din Anlayışında Yaşanan Kırılma", Makalat, Konya 1999/1, ss.54-69
- Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İst., 1986.
- Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Alan Yayınları, 1995
- Aliferi, *İstibdat*, (terc: Abdullah Cevdet), 1905, Mısır/Cenevre.
- Ağaoğlu Ahmet, *Konferans, Sırat-ı Müstakim*, 10 Teşrin-i evvel 1326 C.: 5, Sayısı: 112. ss. 136-137.
- Kılıçzade Hakkı, "Haftaname", *İctihad* 14 Mart 1329, Sayı: 58.
- Masaruş, "Halkçılık ve Garpcılık (konferans) Türk Yurdu, Mart 1928, Sayı: 197, (ss. 14-25).
- Mahmut Sadık, "Musahabe-i İctihad; Mücadele-i Daima, Hicab ve Cihad", *İctihad*, 12 Kanunuevvel 1328, Nu; 84, ss. 1847-1848.
- Süleyman Anber, "Kadınlar Hakkında Paris'te Konferans", *İctihad*, 23 Mayıs 1329, Nu; 68. s. 1447.
- Mehmet Sadık, *Musahabe-i İctihad; Pâk bir Hüviyet ve Sağlam Bir Fitrat*, *İctihad*, 19 Kanun-u evvel 1329, Nu; 85, ss. 1871-1874.
- Mehmet Sadık, "Hayal ile Hakikat arasında Ümid var", *İctihad*, 21 Teşrin-i Sani 1329, Sayı: 81, (ss. 1779-1781), s. 1781.
- Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yay., İst. 1990.
- İhsan Şerif, "Kadınlarımızda Ateş-i İrfan", *İctihad*, 2 şubat 1329, Sayı: 83/3, ss. 2058-2061.

- Abdullah Cevdet "*Akd-i Nikah Derneği*", İctihat, 18 Temmuz 1329, Nu: 72, ss. 1590-1594.
- Mustafa Asım, "*Memleketin Halâsı Neye Mutevakkıftır*", İctihad, 1 Ağustos 1329, Sayı: 4, ss. 1641-1642.
- Celal Nuri, "*Kadınlarımız*", İctihad, 25 Nisan 1329, Sayı: 63, ss. 1359-1362.
- Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Matbaa-ı İctihad, İst. 1329.
- Tahsin Nahid, "*Kadınlarımız*", İctihad, 27. Haziran, 1329, Nu; 69, ss. 135-139.
- Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları*, Bilgi Yay., Ank, 1975.
- Alan Palmer, Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Tarihi, Yeni Yüzyıl, İstanbul, 1995
- Kılıçzade Hakkı, "*Tamamen Hallolunmadıkça Bitmeyen Bir Mesele*", İctihad, 6. şubat 1329, Nu; 92-93, s. 2068.
- Kılıçzade Hakkı, "*Müslümanlık ve Hristiyanlık*", İctihad, 23 Mayıs 1329, Nu; 67, ss. 1478-1482.
- Kılıçzade Hakkı, *İtikadat-ı Batılaya İlan-ı Harb*, Matbaay-ı Şems, İst., 1332.
- Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yay., İst. 1987.
- Ömer Say, Milli Devlet Kültürü Kaknüs Yay., İstanbul, 1998.
- Nada Tomiche, "19.yy'ın İlk Yarısında Mısırlı Kadının Durumu" S.Shaw (Komisyon)Orta Doğuda Modernleşme, İnsan Yay., İstanbul, 1995.
- Musa Carullah, İslam'ın Elifbası, Seba Yayınları, Ankara, 1997
- Aynur Demirdirek, Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- Nilüfer Göle, Modern Mahrem, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- Nilüfer Göle, İslamın Kamusal Yüzleri, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- Elizabeth Özdalga, Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1998.
- Nevin Çiftçi, Osmanlı'da Gündelik Hayat, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.